

Verbe și prepoziții deictice¹

Roxana Vieru

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Lucrarea lui Charles Fillmore *Lectures on Deixis* a constituit punctul de plecare pentru articolul nostru. S-a scris foarte mult despre pronumele personale, despre demonstrative și despre adverbele deictice. Fillmore atrage, însă, atenția și asupra unor verbe deictice în limba engleză. Intenționăm să urmărim comportamentul unor verbe românești în diverse contexte din perspectiva deixisului. Vom analiza, de asemenea, în ce măsură unele prepoziții și locuțiuni prepoziționale pot fi interpretate ca elemente deictice.

În capitolul *Coming and Going* din lucrarea *Lectures on Deixis* (1997), Fillmore tratează problema deixisului cu aplicație la verbe. El identifică diverse situații în care *come* („a veni”), *go* („a pleca”), *bring*² („a aduce”) și *take* („a duce”) implică, în mod necesar, raportarea la componentele spațială și, respectiv, temporală care definesc contextul unor posibile comunicări între doi (sau mai mulți) participanți la un act conversațional.

Pornind de la teoria lingvistului american, vom urmări cum se manifestă, din perspectivă deictică, unele verbe românești plasate în contexte dintre cele mai diverse. Fillmore pleca de la premisa că numai verbele de mișcare în sens strict au un comportament care presupun o interpretare deictică a enunțurilor în care sunt inserate. Considerăm, însă, că există și alte verbe care desemnează mișcare în sens mai larg (fie a locutorului și / sau a alocutorului însuși / înșiși, fie generată de locutor sau de alocutor) și care pot dezvolta comportamente similare. Astfel,

¹ Acest articol a fost scris urmând o schemă ce a fost prezentată la Colocviul internațional *Limba română – abordări tradiționale și moderne* (Ediția a II-a), Cluj-Napoca, 6-7 mai 2011. Ideile principale au fost păstrate, mici modificări am operat acolo unde ni s-a părut necesar în urma discuțiilor care s-au purtat pe marginea materialului, la sfârșitul prezentării.

² Limba engleză cunoaște cazul verbului *fetch* care, conform primei intrări din dicționar, înseamnă “to go after and come back with” („a se duce după și a aduce”) (am consultat *Webster’s New World College Dictionary*). Cu acest sens, verbul se integrează în categoria deicticelor alături de celelalte discutate de autor, el indicând întotdeauna situarea în același spațiu a locutorului și a alocutorului, deplasarea ultimului spre o altă locație și reîntoarcerea acestuia. Spațiul de referință este identic, astfel, cu spațiul inițial, cel comun. Limba română nu cunoaște un verb cu o asemenea particularitate. În astfel de situații, un vorbitor nativ de limbă română ar folosi contexte mai largi, formate din două verbe deictice: *Du-te să-mi aduci....* sau *Du-te de-mi adu...* (folosit predominant în limba vorbită populară).

verbelor *a veni, a pleca, a duce, a aduce* asociem și următoarele: *a ajunge, a merge (la)* (pe care lingvistul mai sus menționat doar le amintește), *a intra, a ieși, a împinge, a trage, a trimite, a primi*. Atragem atenția asupra faptului că nu există consecvență sau simetrie în manifestările concrete ale acestor verbe.

Vom folosi pentru analiza contextelor date spre exemplificare noțiunile (preluate de la același autor) de *spațiul referinței, timpul / momentul referinței, timpul / momentul codării*.

1. În cazul primei situații de comunicare pe care o propunem, spațiul sursă al locutorului este diferit de cel al alocutorului în momentul codării, alocutorul face sau determină o mișcare îndreptată spre spațiul țintă, care este al locutorului, astfel încât:

a. spațiul referinței în momentul referinței coincide cu spațiul sursă al locutorului:

Vino să mă vezi.

Intră!

Adu-mi ochelarii, te rog!

Dacă ajungi până la ora 4, putem discuta și despre lucrarea aceea.

b. spațiul referinței în momentul referinței coincide cu spațiul sursă al alocutorului:

Împinge covorul spre mine.

Trimite-mi fotografia mai repede!

2. Pentru a doua situație, spațiul sursă al locutorului este diferit de cel al alocutorului în momentul codării, locutorul face sau determină o mișcare îndreptată spre spațiul țintă, care este al alocutorului și:

a. spațiul referinței în momentul referinței coincide cu spațiul sursă al locutorului:

Ți-am trimis mail acum două ore.

b. spațiul referinței în momentul referinței coincide cu spațiul sursă al alocutorului:

Vin la tine acum.

Atenție! Împing ușa.

Ies acum și ne întâlnim în fața clădirii.

Pot intra?

Ajung imediat.

Ai primit pachetul meu?

3. Spațiul sursă este același pentru locutor și pentru alocutor în momentul codării mesajului și oricare dintre poliile comunicării poate face sau determina o mișcare în afara acestui spațiu, iar celălalt nu-și schimbă locația.

Dacă nu încetezi cu acuzațiile, plec. / Poți pleca.

Împing vaza dacă nu-ți place mirosul crinilor. / **Împinge** vaza fiindcă nu-mi place mirosul crinilor!

Duc brândușele de aici. / Du plicurile de aici!

Eu ies. / Te rog să ieși.

Trimite aceste scrisori prin curierat.

4. Spațiul sursă al locutorului este diferit de spațiul sursă al alocutorului în momentul codării mesajului, locutorul și alocutorul se deplasează sau generează mișcare spre un spațiu țintă comun, spațiul referinței la momentul referinței coincide cu:

a. spațiul țintă:

Ajungem acolo odată.

Adu-mi cartea luni la birou.

b. spațiul sursă al fiecăruia dintre polii comunicării:

Dacă ești disponibilă, putem ieși în oraș pe la 5.

5. Spațiul sursă al locutorului este același cu spațiul sursă al alocutorului în momentul codării mesajului, locutorul și alocutorul se deplasează spre un spațiu țintă comun, spațiul referinței la momentul referinței coincide cu:

a. spațiul sursă:

Ieșim?

Plecăm?

b. spațiul țintă:

Mergem la teatru?

Vino și tu!

6. Spațiul sursă al locutorului este diferit de spațiul sursă al alocutorului în momentul codării mesajului, alocutorul face sau determină o mișcare îndreptată spre un spațiu țintă în care nu se află locutorul la momentul țintă, dar în care se va afla la un moment dat.

Să-mi duci cartea acasă.

Să mergi la mine acasă pentru citirea contorului.

7. Spațiul sursă al locutorului este diferit de spațiul sursă al alocutorului în momentul codării mesajului, locutorul face sau determină o mișcare îndreptată spre un spațiu țintă în care nu se află alocutorul la momentul țintă, dar în care se va afla la un moment dat.

Merg la tine acasă să-ți repar ușa.

Plec spre biroul tău să-ți las acolo dosarele.

În timp ce verbele *a veni*, *a pleca*, *a duce* și *a aduce* sunt, prin semantismul lor, în mai înalt grad ancorate de toate elementele cadrului comunicativ (în mod

obligatoriu raportate la doi referenți animați, precum și la elementele spațiale și temporale ale cadrului activităților acestora) și de aceea prezintă un grad sporit de indexicalitate, celelalte verbe sunt într-un grad redus deictice (semantismul lor nu implică obligativitatea desfășurării acțiunii pe care o denumesc în limitele a doi referenți actuali). Astfel, putem vorbi despre două grupe de verbe care constituie elemente de „acord” deictic (așa cum au fost numite în volumul al II-lea al tratatului de gramatică apărut sub egida Editurii Academiei).

Adriana Gorăscu scrie, în capitolul *Deixis* al *Gramaticii limbii române* (Editura Academiei Române, București, 2005, vol. al II-lea), despre verbele performative (*a ruga, a promite, a declara, a susține, a invita* etc.) ca fiind expresii cu ancoraj deictic intrinsec. Autoarea motivează caracterul deictic al acestor verbe prin asocierea lor cu „elementele referențiale intrinsec deictice (persoana I, indicativ prezent)” (ibidem: 642). Odată cu modificarea acestor elemente, lingvista susține că se schimbă și statutul verbelor, ele devenind pure descrieri de acțiuni verbale. Acestei categorii, aceeași autoare îi asociază și verbele aflate la imperativ, întrucât ancorajul deictic se realizează exclusiv prin raportarea locutorului la alocutor. Observăm însă că în ambele cazuri supuse atenției este vorba nu despre verbele înseși, ci despre categoriile gramaticale verbale de persoană, timp și mod care pot avea funcționalitate deictică în situații de comunicare concrete prin selectarea doar a unora dintre componentele care definesc sfera fiecărei categorii în parte. În cazul verbului există „citire” deictică dacă sunt selectate pentru el persoana întâi sau a doua, modul imperativ sau cel indicativ, timpurile prezent, perfect compus, perfect simplu sau viitor. Pentru pronumele personale de persoană întâi și a doua, aspectul gramatical reflectat în categoria persoanei nu este singura care dă măsura indexicalității lor; semantismul propriu fiecăruia dintre pronumele *eu, tu, noi, voi* contribuie la integrarea lor în rândul deicticelor.

Selecția persoanei a II-a și a numărului plural pentru verbe în momentul în care nu există decât un singur adresant este indiciu pentru o interpretare deictică de tip social. Ne putem adresa unei persoane mai în vârstă sau față de care trebuie să arătăm grațitudinea sau deferența cu formule precum: *Știi...? , Doriți...? etc.*

La acestea adăugăm observațiile făcute de lingvista Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (1999: 100) referitoare la timpurile verbale. Domnia Sa face observația că în graiurile din Oltenia se face o distincție clară între utilizarea în vorbire a perfectului simplu și cea a perfectului compus. Dacă primul timp gramatical situează evenimentul denumit prin verb în relație de anterioritate cu momentul vorbirii, dar circumscrisă aceleiași zile calendaristice³, cel de-al doilea trimite la un moment care precedă ziua în care are loc actul conversațional. Viitorul, susține aceeași cercetătoare, este rar întâlnit în vorbirea populară; pentru a exprima o acțiune posterioară momentului vorbirii se utilizează prezentul. Pentru ca mesajul

³ Vezi distincția calendaristic-noncalendaristic propusă de Fillmore 1997.

să fie perceput conform cu intenția locutorului prin ancorarea corectă a acțiunilor pe axa temporală, acesta folosește în același enunț elemente suplimentare (de obicei adverbe de timp).

În cele ce urmează ne vom opri atenția asupra prepozițiilor și a locuțiunilor prepoziționale din limba română.

1. Studiind comportamentul locuțiunilor din limba engleză *in front of*, *on the left side* și a prepoziției *behind*, Fillmore (1997: 67) susține că ele nu ancorează deictic în contexte precum *in front of me* („în fața mea”), *on my left side* („în stânga mea”) și *behind me* („în spatele meu”) decât prin aceea că aceste construcții au în componența lor pronumele de persoana I; ele nu reprezintă instanțe ale utilizării deictice a expresiilor de orientare. La fel este situația și în limba română.

Pentru entitățile (indiferent de natura lor) care au orientare atât pe axa verticală (sus-jos), cât și pe cea orizontală față-spate⁴, lateralitatea este clar definită și nu depinde de perspectiva participanților la actul conversațional. În această situație locuțiunile mai sus menționate nu au utilizare deictică.

Din contră, aceleași locuțiuni însoțind entități inanimate (exclusivitatea este evidentă) care nu au orientare pe axa orizontală față-spate (un copac, o floare, un cub, un obiect cilindric poziționat vertical neatașat și fără deschideri – un cilindru cu deschidere îl poate reprezenta, de exemplu, un butoi care are canea –) nu-și dezvăluie sensul decât în enunțuri amplasate în context; decriptarea enunțurilor care conțin asemenea sintagme se realizează numai prin cunoașterea amplasării locutorului față de alocutor și față de obiect. În aceste ultime cazuri, interpretarea unor enunțuri ca

Mingea este în fața cubului.
Irișii sunt în stânga trandafirului.

depind de schema pozițională a participanților la conversație și a obiectului de referință (cubul, respectiv trandafirul) și deci sunt deictice.

2. În cazul prepoziției *după* și al compuselor ei, lucrurile sunt diferite. *După* are sensurile „îndărătul, înapoia”, dar și „dincolo de”. În multe cazuri, indiferent de natura obiectului (în sens larg) luat ca punct de referință (dacă, adică, are organe de percepție vizuală – în cazul ființelor – sau dacă are deschideri – în cazul inanimatelor), *după* (și compusele) își actualizează sensul al doilea. Astfel, se va putea spune

Calul este după deal.
Soarele răsare de după deal.
Merge pe după taburet.

⁴ Pentru detalii referitoare la orientarea obiectelor în spațiu și pentru definirea anteriorității și a superiorității (spațiale) vezi cap. *Space* din lucrarea citată a lui Charles J. Fillmore.

*S-a dus până **după** copac.*

Date fiind enunțurile:

*Găleata cu var este **după** șifonier.*

*Găleata cu var este **după** copac.*

*Găleata cu var este **după** muncitorul X.*

se va înțelege prin aceasta că găleata este poziționată de partea obiectului luat ca reper opusă locutorului și alocutorului. Dacă participanții la conversație sunt dispuși de o parte și de alta a acestui obiect (șifonierul, copacul, respectiv muncitorul), enunțul este ambiguu. Această interpretare este validă numai în situația în care acest obiect nu este atașat de un alt obiect-bază sau nu se află în proximitatea acestuia. Dacă șifonierul este tras din locul său habitual (de lângă peretele unde stă sau pe care este fixat în mod obișnuit), copacul este în plin câmp sau în mijlocul grădinii, iar muncitorul se află cât mai aproape de mijlocul încăperii, decodarea enunțului este posibilă numai prin raportare la enunțiator și la receptor. Dacă, din contră, șifonierul sau muncitorul stă lângă un perete, iar copacul este lângă un gard sau o stâncă, prepoziția *după* din enunțurile

*Scrisoarea este ascunsă **după** șifonier.*

*Ciuperca este **după** copac.*

*Personul este **după** muncitor.*

dă un sens diferit de cel întâlnit în situațiile anterioare, alocutorul înțelegând că scrisoarea se află între șifonier și perete, ciuperca între copac și gard, iar personul între perete și muncitor. Poziționarea locutorului și respectiv a alocutorului în raport cu șifonierul, copacul și muncitorul sunt irelevante.

3. Capacitatea prepozițiilor *către*, *spre* și a compusei *înspre* de a relaționa deictic sau non-deictic depinde de valoarea statică sau dinamică a verbului cu care intră în relație în structura aceluiași enunț. Natura obiectelor care constituie subiectul și, respectiv, circumstanțialul de loc ale enunțului nu este importantă pentru aceste situații. Analizând, pe de o parte, enunțul cu verb static:

*Copacul / Copilul este **spre** / **înspre** / **către** casă.*

se observă că decodarea mesajului depinde de poziționarea participanților la discurs. Pentru ca valoarea de adevăr a enunțului să fie adevărul, aceștia din urmă trebuie să fie situați mai departe de casă decât copacul, respectiv copilul. Dacă ei se află, însă, între casă și copac / copil, enunțul este fals. Pe de altă parte, în enunțul

*Copilul / mașina merge **spre** / **înspre** / **către** casă.*

locul unde se situează cei doi participanți la actul conversațional nu este relevant pentru decodarea corectă a mesajului. Important, în acest caz, este sensul de mers

pe direcția cuprinsă între casă pe de o parte (ca punct terminus) și un punct oarecare din traiectoria copilului / mașinii aflat / aflate în mișcare.

4. Adriana Gorăscu, în capitolul *Deixis* din lucrarea *Gramatica limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005 [vol. II], face referire la expresiile deictice relaționale care se atașează unor elemente non-deictice pentru a permite ancorajul lor deictic. Între aceste expresii se numără și prepozițiile. Autoarea dă câteva exemple de astfel de prepoziții care ilustrează cele spuse în partea teoretică. Noi vom îmbogăți doar această listă din încercarea de a fi cât mai cuprinzătoare (exemplele ne aparțin).

De dimineață lucrez.

Începem lucrul de cu dimineață.

Durerile sunt mai acute cu lăsarea serii.

De la prânz citesc fără pauză.

Ne putem odihni până după prânz.

La anul îmi restrâng domeniul de activitate.

Până la anul termin lucrul la carte.

Până în secolul următor oricine va ști să folosească un computer. (împreună cu o altă expresie deictică relațională: *următor*)

Spre prânz ne putem odihni.

Până spre seară, afacerea e încheiată.

Avionul aterizează în 3 ore.

Vine către seară.

Peste 2 ore plec la Londra.

După cum se poate ușor remarca, aceste prepoziții însoțesc unități temporale cu valoare non-deictică, sensul sintagmei temporale rezultând din raportarea la momentul codării mesajului (considerând că momentul encodării și cel al decodării coincid, pentru că, în caz contrar, interpretarea enunțului ar putea fi eronată) și la sensul axei temporale (așa cum este el interpretat lingvistic⁵).

Conform teoriei lui Milner⁶, trebuie făcută distincția între referință virtuală și referință actuală, între saturare semantică și saturare referențială. Aceste opoziții au fost interpretate și aplicate deixis-ului de către Jacques Moeschler și Anne Reboul (1999, capitolul intitulat *Deixis și anaforă*), aceștia opinând că deicticele (sunt discutate doar pronumele personale propriu-zise) prezintă următoarele trăsături: au referință virtuală, dar nu au autonomie referențială, prezintă o slabă saturare semantică, dar o puternică saturare referențială. Aceiași doi autori

⁵ În capitolul *Time* din *Lectures on Deixis*, Fillmore face referire la metafora timpului, care presupune două posibilități de a exprima modalitățile de vizualizare a deplasării timpului. Fie timpul se deplasează spre locutor (ca în: *Vine o vreme când..., În vremea ce vine...*), fie locutorul se îndreaptă spre timp (*două luni de-acum înainte*).

⁶ Milner, Jean-Claude, *Ordres et raisons de langue*, Paris, Seuil, 1982 apud Moeschler, Reboul, 1999: 328-338.

disociază între semnificație descriptivă și semnificație procedurală și conchid că referința virtuală a deicticelor este una procedurală. Dintre toate elementele deictice, aceste caracteristici se pot asocia pronomelor personale (propriu-zise și de politețe), demonstrativelor, substantivelor în cazul vocativ și, într-o măsură mai mică, adverbilor de timp și de loc. Elementelor discutate de noi aici nu li se poate aplica acest raționament întrucât el presupune existența referenților, pe care nici verbul, nici prepoziția nu le au.

Având în vedere distincția uzuri deictice gestive - uzuri deictice simbolice, se poate face observația că atât verbele, cât și prepozițiile deictice au, în vorbire, utilizare deictică de tip simbolic.

Considerăm, în urma analizei făcute, că se poate vorbi despre verbe deictice și despre prepoziții deictice (mai exact de relaționare deictică) în limba română, alături de celelalte clase lexico-gramaticale (binecunoscute și general admise) discutate în lucrările de specialitate.

Bibliografie

- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, București, 2005, vol. al II-lea, *Enunțul*.
- Fillmore, Charles J., *Lectures on Deixis*, Center for the Study of Language and Information, Stanford, California, 1997.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Conversația, structuri și strategii*, Editura All Educational, București, 1999.
- Moeschler, Jacques, Reboul, Anne, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinox, Cluj, 1999.